

EDEBÎ METİN VE DELİLİK DİLİ

Mehmet NARLI*

Normal olan ne; anormal olan ne? İkisi arasında bir boşluk mu bir eşik mi bir kapı mı var? İkisi arasındaki mesafe ne kadar? Piskoloji ve/veya psikiyatri, akıl ile akıl dışının, normal ile anormalin, doğru ile yanlışın, düzen ile düzensizliğin arasındaki mesafelerin ve sınırların belirlenmesinde bilimsel bir yetki kazandıklarını söylüyorlar ama ne onların söylediklerini bütünüyle anlayıp kabul ettiğimizi söyleyebiliyoruz ne de ciddi bir ekleme veya çıkarmada bulunabiliyoruz. Fakat aklın ve bilincin salt kendileri olarak hakikati idrak etmede yetersiz görüldüğü batını veya sürrealist semiyolojilerde bu tanımların hâlâ tartışılır olduğunu da biliyoruz.

Dilimizde delilik bağlamında kurulan deyimleri, atasözlerini taradığınız da bu iki alandan da farklı bir algı çıkar karşımıza. Bunlardan bir kısmı gerçekten akli bir problemi, önemli bir kısmı ise sizin deyiminizle “ilginç” olanı karşılarlar. Bu durumda “delilik”, sadece bir durumun niteliği değil, akıl yoksunluğunu, cesareti, yiğitliği, coşkunluğu, aşırılığı, aykırılığı, zavallılığı, kendinden geçmişliği, fedakârlığı, vazgeçmişliği, farklılığı, içine kapanıklığı, toplum dışılığı içinde taşıyan mikrokozmetik varlığa dönüşür. Böylece “deli”, sosyal hayatta da, sanatsal üretimde de hem özne hem nesne hem ikisi birden olan çok dinamik bir eylem yansımasıdır. O, bir sıfat olarak, toplumsal yargının bakış açısını yansıtırken, bir nesne olarak bu bakış açılarının anlamlarını, ağırlıklarını üzerinde taşır. Bir özne olarak ise farklılığın, kendindenliğin, aykırılığın kapılarını gösterir. “Delilik”, “ilginçliği” de içinde taşıyarak, akıl ile akıl dışının, iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın, düzen ile düzensizliğin, normal ile anormalin arasındaki mesafelerin ve sınırların belirlenmesinde vazgeçilmez bir tayin edici durumuna yükselir. Ben şimdilik Michel Dols’un “Delilik, belirli bir zamanda belirli bir yerdeki sosyal grubun anormal ya da hayli olağan dışı gördüğü ısrarcı davranış türüdür” şeklindeki sözünü kabul ediyorum.

* Prof. Dr., Balıkesir Üni., Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

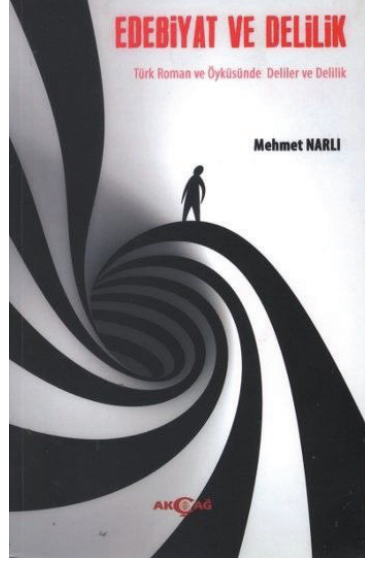
Delinin veya deliliğin bir dili var mıdır? Varsa bunu normallerin dilinden ayıran şey nedir? Bir dilin sentaksına uymayan, normallerin anlam kodlarına aykırı olan bir dil olabilir mi? Örneğin bebek ve çocuk dili, sayıklama ve rüya, bu normların içinde nerede durur ve bu diller delilik diliyle ne kadar temastadır/benzerdir?

Soruların cevaplarını edebî metinler bağlamında düşünmek istiyorum. Örneğin modern bilinçlilik düzlemi üzerinde kurulan çatışmalı, mağdur, ütöpik veya asi bireysel bir yapı olarak kurulan dilde; insanın korkularını ve merakını arkasına alan gotik veya fantastik bir dilde; kültürün bakış açılarını ve değerlerini veya sosyal yaşantıları anormal tepkiler ve sözlerle eleştiren tiplerin kullandıkları dilde; erişkinlerle deliler arasındaki “iletişim”den farklı olarak, deliler ve çocuklar arasında gördüğüm adlandırılması zor yakınlıkta, daima bir “aykırı”lık, bir “delilik” olabildiğini düşünüyorum. İnsanın kırılğanlığının, incinmişliğinin, naifliğinin nasıl dayanılmaz bir acıya dönüştüğünü gösteren norm(al) bir dil olamayacağını hissediyorum.

Peki bir edebî metin, deliliğin halüsinasyonlarını ve hezeyanlarını anlatabilir mi? Sözel ve davranışsal bazı göstergeler, delilik dilinin çözümlenmesi için yeterli olabilir mi? Delilik öykülerindeki tahkiyeye ve söyleme, normallerin dünyasındaki kronoloji ve semiyoloji ile yaklaşılabilir mi? Yoksa her metindeki deli ve delilik söylemi, kendiliğinden, yazanın/anlatanın yani normalin bakış açısıyla, niyetiyle, yazarlık kaygısıyla mı ilişkilidir?

Deli, hayat içinde olduğu gibi dil içinde de paradoksal olarak hem tekil hem çoğuldur. Tekildir çünkü sınırlı sayıdaki kelimeler ve tamlamalarla, her an terk edilebilecek mahcup bir ilişki içindedir; tıpkı insanların hayat içinde deliyle yan yana gelmemek için harcadıkları çaba gibi bütün kelimeler, belki de onunla yan yana gelmemek için çaba harcarlar. Çoğuldur çünkü bütün isimlerin ve eylemlerin bir nitelenebilir olarak mağrur bir vaziyette kendi yalnızlığında beklemektedir. Bu yüzden hayat içinde olduğu gibi dil içinde de özgündür.

Decartes, düşünen özne için deliliğin geçerli olmadığını iddia eder; akıl kendini ifade ettiği sürece delilik olanaksızdır. Evet ama aklın kendini gösterdiği veya ifade ettiği biçimlerin çok farklı olduğu da bir gerçek. Belki de psikiyatri bu yüzden delilik kavramını kullanmıyor. “Deli akli”nın bir dili varsa bence bu en karakteristik varlığı ile sanatta/edebiyatta görülür. Çünkü görsel veya simgesel bir delilik dili kurulmadan, delinin dünyasıyla hiç olmazsa işaretler düzeyinde bir ilişki kurmak

zordur. Deli, kendi içinde var olan güçler tarafından yönetildiği için, “normal dünya”da bulunmayan yaşantılar üretiyorsa, sanat da özellikle kurgusu olan sanatlar da “normal dünya”da bulunmayan yaşantılar üretmektedir.

Genel olarak delilik dili, edebî metinlerimizde, “tutunamayanlar” veya toplumsal anlama ve anlaşılma umudunu kaybedenler için, konuşabilmenin bir imkânı, olan biteni anlamının bir ihtimali olarak kurulmaktadır. Bazı metinlerde de deli bir özne, delilik dilinin pratik düzeydeki karşılıksızlığını edebîyat içinde yeniden kurarak, oldukça soyut ve imgesel bir dil kurmaktadır. Delilik, bir anlamda, kendini, yaşantılar, çatışmalar içinde deneyimlemekte, gözetlemekte, kendini tanıma imkânlarını yoklamaktadır. Çünkü delinin, deliliğini, psikiyatri kliniklerinde tartışma imkânı yoktur. Sanat, deliliğin kendini anlatması için psikiyatriden daha risksiz, daha toleranslı imkânlar sunabilmektedir. Ciddinin dilinden mizahın diline geçiş için de delilik dilinin kurulduğu görülmektedir.

Bir yazarın delilik diline “özgür ifade alanı” yaratmak için yöneldiğini söyleyebiliriz. Fakat bu yönelme daima sürrealist düzlemde konumlandırılmaz. Yazarın, delilik dilini, bilinçle kurduğunu kabul ettiğimiz takdirde, ortaya varlığın dünyasal anlamını toptan yok etmeye yönelen, dolayısıyla zorunlu olarak kendini yabancılaştıran, yeni bir epistemolojiye, ontolojiye hatta siyasal algıya yönelen bir bilinç çıkar. Delilik dili, bir bakıma bu bilinci yansıtan imkânıdır; bazen de entelektüel eleştirinin örtüsüdür. Örneğin, Hayri İrdal’ın delilik diline sarılan yazar, gerçekte Türkiye modernleşmesinin safderun ve zorba boyutlarını işaret etmez mi? Özellikle modernist metinlerde delilik dilinin karmaşık ve düzensiz yapısıyla sürrealist gösterge düzenine (düzensizliğine) yaklaştığı açıktır.

Yukarıdaki çerçeve içinde kalmaya çalışarak edebîyatımızdaki bazı metinlere delilik dili açısından kısa atıflar yapabiliriz. Örneğin *Tutunamayanlar* romanı: Modernist romanın bilinç düzlemindeki ve bilinç altı/bilinç kırılması labirentlerindeki bazı simge ve imgeler üzerine düşünen çoğu okur ve eleştirmen, Oğuz Atay, Selim Işık, Turgut Özben, Orluc ve Süleyman Kargı’nın iç içe giren öyküsünde, deliliği işaret eden bir dili hep bulmuşlardır. Gerçekten de Selim’in kurduğu oyunların, Turgut’un Orluc’le konuşmalarının, *Hamlet’e*, *Eciniler’e*, *Yer Altından Notlar’a*, yapılan atıfların içinde bu dili bulmak da zor değildir. “Kimsenin yaşantısını beğenmedim, kendime uygun bir yaşantı da bulamadım” cümlesi, *Tutunamayanlar*’daki patlayan bilincin çekirdeklerinden biridir. Nurdan Gürbilek’in “durmadan çoğalan, sözün anlamını tüketip kendini ve okurunu bitkin düşüren” şeklinde nitelediği konuşma biçimi, kültürün, ideolojinin ve genel dilin parodisidir. Bu derin iletişimsizliğin, sosyal imkânsızlığın ve kendine yönelen öfke ve suçluluğun dili, elbette genel dil içinde ötekileşecek ve anormalleşecektir.

Leyla Erbil’in *Karanlığın Günü* romanında Nesli’nin içinde bulunduğu son durum şudur: “Bir misafirhane burası,,bu dünya,, koltuk, evrende oturuyorum

kainat kozmosta,,, uyumlu, kaosa karşıt olan,,, yaban, bir koltuk”, “İstanbul burada!.. Burada düşünüyorum, annemin vaktiyle Armina’nın kocası Ohan Efendi’den ucuza kapattığı fötöde”... Kesin şu güültüyü,,, get bek aşifte dediler, bir sen mi rahatsız oluyorsun,,, gusül abdesti almasınlar mı dedi kapıcı (...) Üç garson birden dikildiler,,, bizden başka kimsenin olmaması tuhaftı! Vitirinde Ku-klux-klan’ları andıran bir adam ter ve nefretle çeviriyordu döneri,,, garsonlar uat zıkkım alıyorsunuz dedi? “Birazdan gelir eşim,,, burada iki kuru kafa kaldık sonunda” Dilin gramatikal yapış anormalleşmiş; kişi, bilinç düzlemi ile parçalanmış bilinç kaosu arasında düzensiz biçimde hatırlamakta, düşünmekte, sayıklamakta, cümlelerin içine tuhaf anlaşılabilir kelimeler koymakta, bazen küfretmektedir.

Orhan Duru’nun Şişe öyküsünün fantastiğe yanaşan kurgusunu bir tarafa bırakırsak, İsmail Usta’nın dalgalarla uğraşması, onların bir kimliğinin kişiliğinin olduğunu söylemesi, bir şişeye doldurduğu suyun azgın dalgalar olduğunu söyleyerek kasabada dolaşması, tam bir delilik görüntüsüdür. Ara sıra gizemli, akıllı ve derin sözler söylemesi deliliği ortadan kaldırmaz. Nitekim bazı takıntılı olan nevrozuların henüz psikoz devresine girmemiş rahatsızların çoğunda bilincin kendi içindeki tutarlılığı bozulmaz.

Ayşe Şasa’nın *Şebek Romanı*’nın kurgusunda, bilim kurgu, halüsinasyonlar, çeşitli psikopatolojik davranışlar belirleyicidir. Toplumdaki kişilik bozukluklarının ve/veya deliliklerin, temel kaynağı, anlatıcının “şebek düzeni” dediği siyasal, ekonomik, bürokratik bir düzendir. Gilles Deleuse’un kapitalizm ve şizofreni arasında kurduğu ilişkinin bu romanda bir çerçeveye oluşturduğu söylenebilir. Düzen, kaynaklık ettiği baskılarla, dayatmalarla, hırslarla akıl sistemindeki bazı kodları işlemez hâle getirmekte, getirdikten sonra ise ayıplamakta, dışlamakta ya da kontrol altına almaktadır.

Aslı Erdoğan’ın *Bir Delinin Güncesi*’nde anlatılanları, sadece paranoid şizofren bir öznenin yaşayabileceği sınırlar olarak görebiliriz. Ama asıl olarak bu metinlerde, sanrılı bir dil yaratarak, düzenin kurumsal, siyasal ve erdemsel merkezi anlamlarını yıkmak isteyen bir yazar vardır. Hangi çıkarsamayı öne çekersek çekelim ortada “ötekileşmiş” bir özne ve aykırılılaşmış bir dil; özneye konulan teşhisle paranoya vardır.

Hüseyin Rahmi’nin *Ben Deli miyim*’de erken bir dönemde deliliği ve delilik dilini kuramsal düzlemde tartışması oldukça dikkat çekicidir. Şadan’ın “onlar deli doktorları ise ben delinin kendisiyim” demesi ve ruh doktorlarını beğenmemesi hatta belki onları kendisinin muayene etmesi gerektiği inancı da ilginç. İlginç olan sadece, delinin kendi zihinsel sistematiğini kurması ve bununla ruh hekimlerini bile aldatmaya kalkması değildir. Nitekim psikiyatrik hikâyelerde bunlar görülmüştür. Daha ilginç olan Türkiye’de henüz emekleme döneminde bile olmayan psikiyatrinin Şadan kılığındaki Hüseyin Rahmi tarafından eleştirilmesidir.

Feyyaz Kayacan'ın "Bir Delideğilin Defterleri" adlı öyküsünde, Delideğil'in "kaybolan karısını arama" şeklinde amacı, doktor tarafından paranoyak bir kuruntu olarak değerlendirilmektedir. Oysa o ısrarlıdır, karısı onu aldatmıştır; sağ parmağı onun zihin dünyasının bir dürbüne dönüşmesini sağlamaktadır. O dürbün içinde karısını görmektedir. Elbette kıskançlık duygusuyla ezilmektedir ama ne olursa olsun karısını sevmekte ve onu özlemektedir. Eğer doktorun dediği gibi bu anlatılan paranoyak bir kuruntu değilse, öykü, yaşadığı ihanet ve aşağılanma travması yüzünden bilincin mantıksal düzeneğini kaybetmiş birinin öyküsüdür. Ama psikiyatri uzmanları, paranoyalarda en fazla, hastanın sistemli ve tutarlı bir biçimde kendi gerçekliği hâline getirdiği düğümleri çözmekle uğraştıklarını söylüyorlarsa ve gerçekten deli olmadığını söyleyen özne sağ elini dürbün yapıp kaybettiği eşini arıyorsa; sağ eli yorulduğunda sol elini kullanamıyorsa; sol elini başkasının kendine geçmiş varlığı olarak görüyorsa Delideğil'in deliliğinin kaynakları veya sebepleri başka yerlerde aranmalıdır.

Her Cumartesi Rüya, delilik hâllerinin kurgulandığı veya kurgunun delilik söylemine yaslandığı postmodern bir roman. Hem anlatan hem de anlatılanların çoğu deli, romana egemen olan söylem de delilik bağlamında değerlendirilebilir. Deliliğin çeşitli türlerinin, biçimlerinin veya akıllı dünyaların içindeki deliliklerin, "aşk ve ölüm" hikâyeleri içine yerleştirilmesi romana gizem kattığı gibi anlatıcının şizofrenik anlatımı da çelişik ama oldukça renkli bir dil kurar. Aynı anlama gelen kelimeleri kullanmaktan, dil bilgisel kurallara aykırı kullanımlara kadar, geleneksel kültürü aktarabileceğini işaret eden bir söylemden, modern psikiyatri bilimi etrafında ironik bir anlatım oluşturan bir söyleme kadar, araştırmacının titizliğini ortaya koyan ayrıntılı bir dilden, deli saçması denilen bağlantısız konuşmalara kadar genişleyen, çeşitlenen bir kurgu dili var romanın.

Rüya, hayal ve halisünasyonların, delilik bağlamında birbiriyle yakınlaşmaları yüzünden bazen birbiriyle karıştırılabildikleri bilinmektedir. Üçünün de bilinç dışı karakterleri buna kaynaklık ettiği gibi halisünasyonun çarpılmış algıları ile rüya ve hayalin sebep olduğu yanılsamalar da birbirine benzemektedir. Kurmaca dünyalarında deli veya kurgularında delilik bulunan bazı öykü ve romanlarda, akıl ve ruh bozukluklarının birer rüya olarak anlatıldığı veya görülen rüyaların etkisiyle yaşanan halisünasyonlar olarak yansıtıldıkları görülmektedir. Tanpınar'ın "Abdullah Efendi'nin Rüyaları" adlı öyküsü, rüya ve bilinç akışı tekniklerinin sarmalında kurulan bir öyküdür. Öyküdeki delirmenin kaynaklarına dair bazı işaretler vardır. Örneğin Abdullah henüz çocuk yaşta iken bir geceyi bir cesetle birlikte geçirmiştir. Başka bir imge su içip delirme imgesidir. Abdullah Efendi'nin deliliğinin türü konusunda kesin bir şeyler söylemek zordur. Bütün insanları, basitlikleri ve zavalılıkları ile gördüğü için büyüklük hezeyanı vurgusu yapılabilir. Mistik güçlerine ve insanlarla ilişkilerinin bozukluğuna eğilerek şizotipal kişilik bozukluğundan hatta halisünasyonlarından ve kuşkuculuğundan hareketle paranoid şizofreniden söz edi-

lebilir. Psikiyatri semiyolojisinde paranoid veya büyüklük hezeyanının dili yıllardır çözümlenmeye çalışılmaktadır.

“Delidir; ne yapsa yeridir” atasözü, ilk planda toplumun akıl dışı gördüğünü, sorumluluk yüklediğini mazur görmesi anlamını taşır. Fakat söz anlam genişlemesine uğrayarak bu çerçevede başka işlevler de kazanır. Akıllılar, birbirlerinin işlerini davranışlarını beğenmediklerinde çatışmayı yumuşatmak için de bu söze başvururlar. Söz, delilerin aklına geleni yapma hürriyetleri olduğunu da ima ettiği için akıllıların çizdiği sınırların geçerlilik alanlarını da belirler. Delinin hesapsızlığını, patavatsızlığını vurgular. Refik Halit Karay’ın Deli’si, Cevat Fehmi Başkut’un Buzlar Çözülmeden’i, Aziz Nesin’in Damda Deli Var’ı bu çerçevede değerlendirilebilir.

Çocuklarla deliler, çocuklukla delilik arasında çok canlı, çok anlamlı ve çok yaygın ilişkiler vardır. Belirlenmiş sosyal davranışların, söz değerlerinin, isteklerin dışına taşanlara ya “çocuk musun” ya da “deli misin” denilir. Çocuk ile deli, aynı masuniyet, müsamaha hatta ehliyetsizlik alanlarında dururlar. Sosyal hayat içinde ve hukuk karşısında da böyledir. Biri çocuk biri deli olduğu için bu böyle değildir; ikisi de sosyal ve kültürel bilinç formuna uygun olmadığı için böyledir. Abdülhak Şinasi Hisar’ın Çamlıcadaki Eniştemiz’i, Fahri Celal Göktulga’nın Prodromos Paşa’sı, Tahsin Yücel’in Leblebi’si bu çerçevede değerlendirilebilir.